

BARN PLATS LEK STAD

Strategier
för barnvänlig
stadsplanering

Lena Jungmark

Tankesmedjan Movium vid SLU har sedan 1980 arbetat med stadens utemiljö som en resurs för skapandet av hållbara städer, där barn och unga är en prioriterad grupp. Sedan 2006 har Movium i uppgift av regeringen att nationellt samordna kunskapsutveckling och kunskapsspridning kring barns och ungas utemiljö.

Lena Jungmark

BARN PLATS LEK STAD

Strategier för barnvänlig stadsplanering

STAD & LAND NR 189

© Tankesmedjan Movium vid SLU
movium.slu.se

Stad & Land nr 189

Stad & Land är en bokserie som ges ut av Tankesmedjan Movium vid SLU.
Tankesmedjan Movium arbetar med stadsutvecklingsfrågor och vänder sig till dem
som planerar, projekterar, anlägger, förvaltar och forskar om urbana landskap.

Omslagsfoto: Lena Jungmark

ISBN: 978-91-576-9846-9

Redaktör: Titti Olsson, Tankesmedjan Movium vid SLU

Formgivning: Tomas Rudström, Södra tornet

Tryckeri: E-print AB, 2021

Innehåll

Förord: Barns gestaltade livsmiljö	5
Barnpolitik nu!	7
Movium konstaterar	8
Resumé	11
I BARN	15
II PLATS	25
III LEK	35
IV STAD	45
Blicka tillbaka – agera för framtiden	57
Så fick Movium regeringsuppgiften	71
Bildförteckning	72
Referenslista	74

BAL
GESTALT
LIVSMIL

Barns gestaltade livsmiljö

BARN HAR GRUNDLÄGGANDE rättigheter, uttryckta i barnkonventionens artiklar, och är därför inte enbart ett intresse att väga mot alla andra vid planering och gestaltning av våra städer. Det krävs kunskap för att tillgodose barns behov.

I femton år har Tankesmedjan Movium vid SLU haft regeringsuppgiften att nationellt samordna kunskapsutveckling och kunskapsspridning kring barns och ungas utemiljö. Att denna uppgift anförtröddes Movium 2006 hade sin grund i tankesmedjans nära koppling till SLU:s framväxande forskning om barn och utemiljö samt i Moviums fyrtioåriga engagemang och dialog kring dessa frågor. Det är med stöd i lång erfarenhet och forskningsbaserad kunskap som vi har tagit fram en skrift om barn, plats, lek och stad. Vi vill uppmärksamma alla samhällsbyggare på att barn har unika förutsättningar och egen kunskap om sin närmiljö som måste beaktas i den fysiska planeringen.

Goda intentioner för barnvänliga städer syns på många håll, men det är svårt att genomföra dem, visar bland annat SLU:s barnforskning. Nya utmaningar, andra synsätt och fler intressen ska avvägas och tillgodoses. Vardagens planeringsarbete är utmanande. På SLU har Tankesmedjan Movium tillsammans med barnforskare en unik möjlighet att stötta arbetet genom den dubbla kompetensen kring barn och utformningen av stadens utemiljöer. Kunskapen byggs hela tiden på inom universiteten, erfarenheterna av olika åtgärder ökar hos branschen och respekten för frågans angelägenhet befasts av allt fler.

Vi hoppas att denna skrift kan bli till stor nytta för beslutsfattare och tjänstepersoner som är engagerade i att skapa framtidens livsmiljöer och att den inspirerar till både kunskapsstämor och kreativa samtal. Vi ser med förväntan fram emot fortsatt dialog och samarbete och att vi i Sverige når världsklass för barns och ungas gestaltade livsmiljö.

Alnarp, 14 april 2021

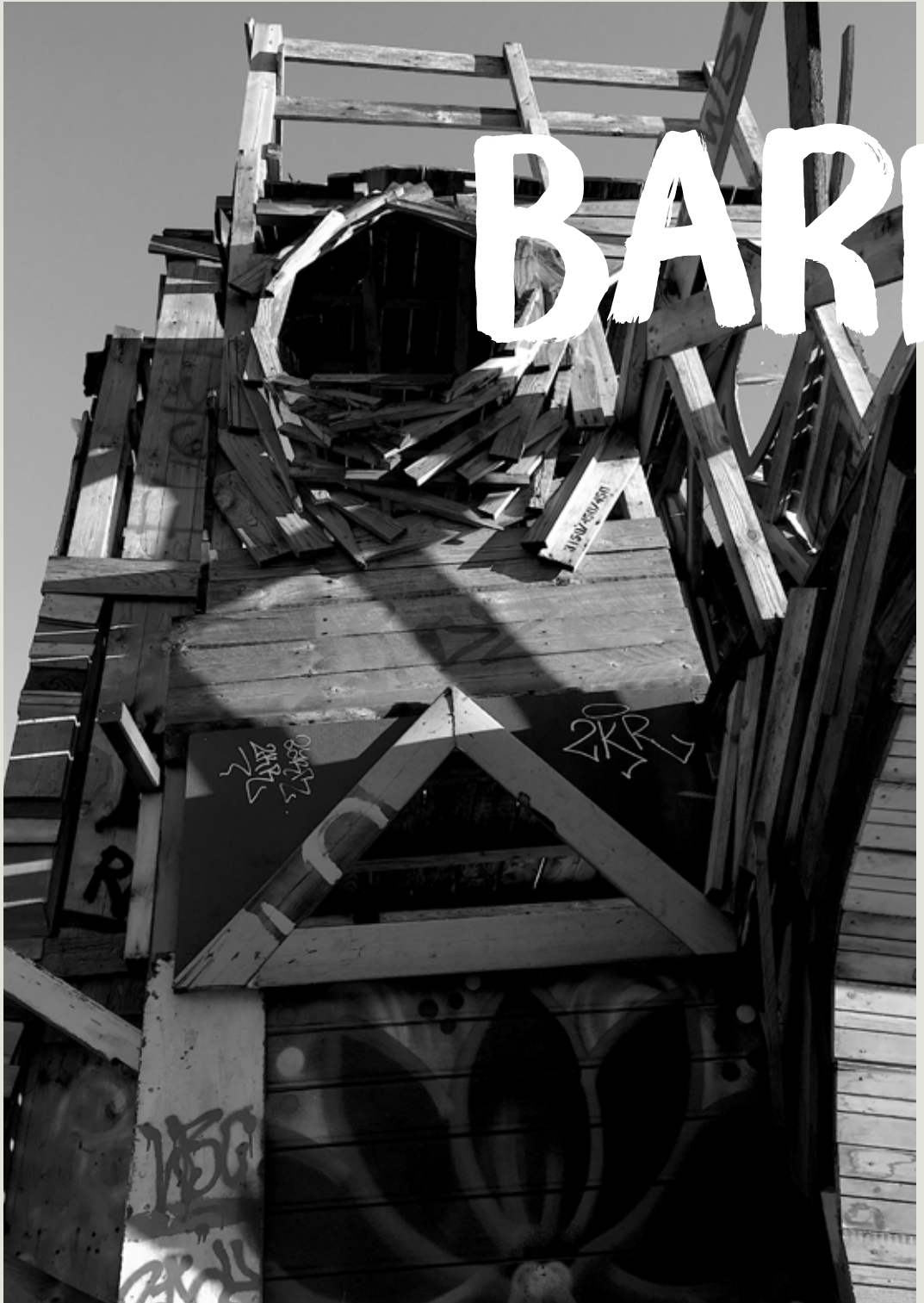
Maria Knutson Wedel

Rektor, SLU

Caroline Dahl

Verksamhetsledare, Tankesmedjan Movium, SLU

BARN

Barnpolitik nu!

MED DEN HÄR SKRIFTEN vill Tankesmedjan Movium reflektera över begreppen barn, plats, lek och stad i en tid då konventionen om barnets rättigheter blivit lag. Varför är det så svårt att prioritera barn i planeringen av våra städer? Hur kan politiker och beslutsfattare som bär det yttersta ansvaret för barns vardagsliv skapa förutsättningar för en barnvänlig stadsplanering? Kan konventionen om barnets rättigheter vara ett stöd i komplexa planeringsfrågor? Ger *Agenda 2030*, *Strategi för levande städer* och *Politik för gestaltad livsmiljö* stöd för en barnvänlig stadsplanering?

Vi vill hävda det. Tankesmedjan Movium har sedan 2006 i uppgift av regeringen att nationellt samordna kunskapsutveckling och kunskapsspridning om barns och ungas utemiljö. Att konventionen om barnets rättigheter blivit lag 2020 ger oss i tankesmedjan anledning att kritiskt granska hur barns och ungas uppväxtmiljöer hanteras i planering, utformning och förvaltning. Därför ger vi nu ut den här skriften. Här analyserar vi det vi ser hända med stadens offentliga rum utifrån barns och ungas perspektiv. Vi vill ge svar på en del av frågorna som väcks. Vi beskriver vilka möjligheter och svårigheter det innebär att planera för och tillsammans med barn och unga, och vi vill bidra till ökad medvetenhet om detta.

KUNSKAP OM BARN, plats, lek och stad finns, likaså internationella och nationella styrdokument som lyfter barns och ungas rätt till en god livsmiljö utifrån sina behov. Ska samhället – det vill säga alla som engagerar sig i, planerar för och fattar beslut om barns fysiska urbana livsmiljöer – komma vidare förutsätter det ett politiskt engagemang och att myndigheter, regioner, kommuner och tjänstepersoner får tydliga uppdrag att prioritera ett barnrättsperspektiv i planeringen av våra städer.

Med politiskt stöd kan de målbilder som formuleras i konventioner och agendor bli praktisk handling på både nationell och lokal nivå. Med denna skrift vill vi ge kunskap och argument.

Sverige behöver en kraftfull barnpolitik, som tar sitt avstamp i en vision om ett hållbart samhälle där barns och ungas perspektiv är avgörande för framtiden.

MOVIMUM KONSTATE

- ... att de som planerar, utformar och förvaltar barns vardagsmiljöer behöver fördjupa sin kunskap om vad som är ett barnperspektiv. Även ett genuint intresse för barns eget perspektiv är nödvändigt och en förutsättning för att åstadkomma en barnvänlig stadsplanering i barnkonventionens mening.
- ... att lek kan uppfattas som oviktig och improduktiv eftersom normerna i samhället är inriktade på dess motsats: nytta och mätbarhet, vilket påtalas av barnrättskommittén i den allmänna kommentaren nr 17 till barnkonventionens artikel 31.
- ... att barns och ungas utomhuslek hindras av otrygghet i samhället men också av vuxnas stress, vilket går ut över barns rörelsefrihet och får till konsekvens att barn mår sämre både fysiskt och psykiskt.
- ... att plats för barns och ungas lek är för lågt prioriterat i den fysiska planeringen eftersom vuxna bortser från lekens avgörande betydelse i varje barns liv, vilket slås fast i barnkonventionens artikel 31.
- ... att områden med träd och buskar där barn och unga rör sig bör identifieras och skyddas. Lekbar stadsgrönska tenderar att minska och med den försvinner unika lekkvaliteter.
- ... att utveckling av lekmiljöer i alla stadsdelar är nödvändigt eftersom trygga, lekvänliga och upplevelserika lekmiljöer är ojämlikt fördelade. Alla barn har rätt till en god vardagsmiljö.

RAR:

- ... att en stad med kostnadsfria upplevelser i alla kvarter och stadsdelar gynnar barn och unga. Idag planeras staden utifrån trafik och vuxnas förmåga till konsumtion och utesluter på så sätt barn och unga som inte har någon egen ekonomi.
- ... att det krävs tydligare nationella regler som säkerställer barns och ungas tillgång till trygga lek- och vistelsemiljöer i sin vardag.
- ... att det behövs ekonomiska modeller som kan mäta långsiktiga sociala och medicinska vinster av planering utifrån barns behov eftersom dessa inte ingår i kortsiktiga kalkyler vid exploatering.
- ... att det behövs en form av barnråd i alla kommuner med särskilt fokus på barns fysiska utemiljö för att både barnperspektiv och barnets perspektiv ska få genomslag i enlighet med barnkonventionens artikel 12.
- ... att det behövs en samordning av ytor för klimatomställning och för barns lek på offentlig plats. Dessa platser kan utformas i dubbla syften med dubbel nytta; utökad lekyta och fler ekosystemtjänster i en och samma investering.

Resumé

TANKESMEDJAN MOVIMUM VID SLU har i uppdrag av regeringen att nationellt samordna kunskapsutveckling och kunskapsspridning kring barns och ungas utemiljö. Movium konstaterar att Sverige behöver en kraftfull barnpolitik baserad på en vision om ett hållbart samhälle där barns och ungas perspektiv är avgörande.

Idag minskar lek- och vistelsezoner för barn och unga utomhus, särskilt i större städer och tätorter. Trots att platser för lek och samvaro är A och O i en god, gestaltad livsmiljö för barn och unga värderas idag ekonomisk vinst vid exploatering högre än plats för lek. För att komma till rätta med denna skeva prioritering behövs en vision om hållbar stadsplanering där barn och unga ingår. Det behövs tydliga uppdrag till myndigheter, regioner, kommuner och tjänstepersoner att prioritera barns och ungas intressen i planeringen av våra städer. Politiskt engagemang är en förutsättning för att skapa god livsmiljö för barn och unga.

Att planera staden för barn och unga förutsätter dialog. Barn och unga är experter på sin egen närmiljö och är beroende av den på ett annat sätt än vuxna eftersom de inte har egen ekonomi eller själva kan besluta om var de vill bo. Att ifrågasätta att barn behöver plats i det offentliga rummet, på skol- och förskolegårdar, i parker, på torg och längs trafiksäkra cykel- och gångvägar är ett avvisande av barns och ungas rätt till en god uppväxtmiljö.

PLATS FÖR LEK och utevistelse i barns närmiljö måste upp på bordet tidigt i planprocessen. Krav och förutsättningar för att behålla och utveckla ett kitt av grönska i staden måste presenteras redan vid fördelning av mark. Den kommunala planorganisationen bör därför ligga steget före exploatering. Forskning visar att grönområden och natur erbjuder en rik variation som lockar till lek och stimulerar barns och ungas nyfikenhet, rörelse och lärande. Det kan leda vidare till ett intresse för natur och ekologi – i förlängningen skapas motivation att värna ekologiska samband och miljöer.

Tankesmedjan Movium konstaterar att barns och ungas behov av plats går hand i hand med en klimatanpassad stadsbyggnad. Genom insiktsfull gestaltning kan både en robust stad och flera lekvänliga platser tillskapas. Investeringar som både gynnar barns utveckling och lek och samtidigt bidrar till ekosystemtjänster ger en långsiktig och hållbar ekonomi.

BARN

Barn

BARN ÄR VÅRA YNGSTA medborgare och utgör en femtedel av vår befolkning. Historiskt sett är begreppet barndom en sen företeelse. Det är inte mer än drygt hundra år sedan synen på barn förändrades i västvärlden. Från att ha betraktat barn som små ofärdiga vuxna väcktes intresset för vad barn och barndom egentligen innebär. Nyvunnen kunskap om barns utveckling gav nya pedagogiska strömningar inom skolvärlden, nya normer för uppfostran samt förändrad lagstiftning om barns rättigheter.

Barndomen är lång. Under 18 års tid utvecklas ett nyfött barn till en juridiskt sett vuxen person. Denna första tid i livet präglas av utveckling och inläring. Det är en fas i livet som inte kommer tillbaka, ett utvecklingsfönster som sedan stängs. **Lek är under dessa år barnets språk, verktyg och nöje. För att ett barn ska utvecklas fysiskt, kognitivt och socialt behöver det leka. Leken behöver plats utomhus.** Det behövs således både yta och lämplig utformning som passar barnets alla åldrar och utvecklingsfaser.

BEGREPPET BARN kan syfta på barn som kollektiv, men samtidigt är varje barn en unik individ med sin egen bakgrund, sina egna erfarenheter och preferenser. I fysisk planering brukar man skilja på *barnperspektiv*, som är vuxnas förståelse av barn som kollektiv, och *barnets perspektiv*, som står för det enskilda barnets egna upplevelser och erfarenheter. Talar man om barnets rättigheter, främst utifrån barnkonventionens artiklar 2, 3, 6 och 12, kan man använda begreppet *barnrättsperspektiv*. Sammantaget beskriver dessa tre olika perspektiv den *barnsyn* vi har i Sverige.

DET KAN LÅTA SOM hårklyveri för den som inte är insatt men skillnaden mellan barnperspektiv och barnets perspektiv är viktig att ha koll på. Vi kan jämföra med kunskap om sjukdom på folkhälsoliv (kollektiv, motsvarande barnperspektiv) och den information ett personligt läkarbesök ger (enskild, motsvarande barnets perspektiv). För alla som fattar beslut om, planerar för, utformar eller förvaltar utemiljöer där barn vistas, leker och rör sig är det grundläggande att ha ett barnperspektiv. Det betyder att det krävs generell kunskap om barns utveckling, vardagsliv och behov. Till stor hjälp är att ha kontakt med sina egna upplevelser som barn. Vad var spännande och kul? Hur kändes det i kroppen att smyga, hoppa och balansera?

För att få del av barnets eget perspektiv behövs ett möte och ett samtal med det enskilda barnet. Det kan ge helt avgörande information om en plats. Barn har överraskande stor kunskap om vilka platser som är riskfyllda, om sociala normer och vilka informella regler som påverkar och styr uteleken.

Genom att ställa frågor och intressera sig för barns utomhusliv kan man som vuxen dra viktiga slutsatser om vad som saknas för att en plats ska kunna kallas ändamålsenlig. För den som fattar beslut om, planerar, utformar

BARNKONVENTIONEN

Konventionen om barnets rättigheter ska ses som en helhet. För dem som arbetar med fysisk planering är artikel 12 och 31 särskilt viktiga.

Artikel 12.1. Konventionsstaterna skall tillförsäkra det barn som är i stånd att bilda egna åsikter rätten att fritt uttrycka dessa i alla frågor som rör barnet. Barnets åsikter skall tillmätas betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad.

Artikel 31.1. Konventionsstaterna erkänner barnets rätt till vila och fritid, till lek och rekreation anpassad till barnets ålder och rätt att fritt delta i det kulturella och konstnärliga livet.

Artikel 31.2. Konventionsstaterna skall respektera och främja barnets rätt att till fullo delta i det kulturella och konstnärliga livet och skall uppmuntra tillhållandet av lämpliga och lika möjligheter till kulturell och konstnärlig verksamhet samt till rekreations- och fritidsverksamhet.

Källa: Barnombudsmannen.se.

eller förvaltar utemiljö är det alltså viktigt att ha kunskap både om vad ett barnperspektiv och barnets perspektiv innebär. **Att arbeta med barn är en särskild kompetens som tar tid att utveckla. Samarbete över yrkesgränserna är en bra och ofta nödvändig lösning.**

BARN ÄR INGET SÄRINTRESSE i den fysiska planeringen. De behov barn har är inte något som kan förhandlas bort eller läggas till i efterhand. Alla barn och unga har, såväl som vuxna, självklart rätt till goda livsmiljöer. Uttrycket ”en stad planerad för barn och äldre är en bra stad för alla” visar att barns generella önskemål uppskattas av många. **Grönska, frihet från trafik liksom platser att vara på som känns inbjudande och där det inte kostar pengar att vistas skapar välmående och tillgänglighet för alla som bor i stadsmiljö.**

Barnkonventionen hävdar både barns skyddsbehov och egenvärde. Att det finns skäl att ta fram en särskild konvention för barn visar tydligt att denna befolkningsgrupp inte är tillräckligt prioriterad. Barn är definitivt i ett underläge genom att vara just barn. De har inga ekonomiska muskler och kan inte själva driva sina intressen; barn är beroende av vuxna för att göra sina röster hörda.

SAMTIDIGT SOM BARN är i behov av skydd stärker konventionen synen på barn som självständiga individer i sin egen rätt. Barnets åsikter, upplevelser och kunskap om sin egen vardag och närmiljö har betydelse. Ansvaret för att barn tas på allvar och tillåts påverka beslut ligger hos vuxna – både i konventionens tunga sociala, medicinska och juridiska frågor och i den fysiska planeringen.

De som involverar barn och unga i planering och utformning har till uppgift att skapa balans mellan sin egen professionella kunskap om vad barn behöver (det vill säga barnperspektiv) och det enskilda barnets önskingar (det vill säga barnets perspektiv). Det är samma balans och avvägning som krävs vid all planering – som när man exempelvis samarbetar med vuxna i medborgardialoger.

När man samarbetar med barn är det extra viktigt att vara tydlig med vad som är möjligt för barnen att påverka. Metoder och samarbetsformer som passar barns och ungas sätt att uttrycka sig är avgörande. Likaså tillräckligt med tid för att återkoppla och berätta hur det som samlats in använts.

BARNKONVENTIONEN GÄLLER alla barn i världen. I Sverige bor det år 2021 människor som representerar närmare 200 länder. För att leva upp till barnkonventionens artiklar ska alla barn inkluderas och allas erfarenheter och kunskap om sin egen närmiljö tas på allvar. Den fysiska planeringen bör som en följd av detta resultera i en mångfald av platser och miljöer. Barn är våra yngsta och känsligaste medborgare. Det är barnen som en gång ska axla framtidens samhälle. Barnkonventionen uppmanar oss att inkludera barn i planeringsfrågor där de är berörda och understryker barns rätt till lek och fritid. Barns kunskap om sin egen vardag är viktig. Utan kännedom om den kan vi inte nå vårt mål – att planera, utforma och förvalta bra miljöer för barn och unga.

MER ÄN LEKPLATSER

Under all den tid barn tillbringar med att leka ute vistas de till 20 procent på anlagda lekplatser och 80 procent i andra typer av miljöer. Att planera med barnperspektiv måste därför handla om hela staden, inte bara om separata lekplatser för barn.

Källa: Kylin, M. & Bodelius, S. *Riktlinjer för lek?*, SLU, 2015.

MOVIMUM

KONSTATEN

OM BARN

... att det behövs en form av barnråd i alla kommuner med särskilt fokus på barns fysiska utemiljö för att både barnperspektiv och barnets perspektiv ska få genomslag i enlighet med barnkonventionens artikel 12.

... att de som planerar, utformar och förvaltar barns vardagsmiljöer behöver fördjupa sin kunskap om vad som är ett barnperspektiv. Även ett genuint intresse för barns eget perspektiv är nödvändigt och en förutsättning för att åstadkomma en barnvänlig stadsplanering i barnkonventionens mening.

PLATS

Plats

DET SOM TIDIGARE var en självklarhet – att det fanns plats att leka utomhus – är inte längre givet. Idag hörs röster som ifrågasätter varför barn och unga ska leka på dyrbar mark som behövs för andra samhällsintressen.

Kampen om marken och de stigande markpriserna drivs främst framåt av bostadsbristen men också av tendensen att sälja kommunal mark för att få ekonomiskt tillskott i budgeten. Byggherrars krav på hög exploatering för att få ihop sin kalkyl gör det svårt att hävda barns och ungas behov av goda, rymliga lekmiljöer. SCB visar i en mätning från 2018 att skolgårdsytan i landet minskat med i genomsnitt fyra procent på tre år.

Det faktum att barn behöver plats har blivit en het fråga. Det märks på de reaktioner Boverket fått på sina rekommendationer om vad som är en godtagbar yta på förskole- och skolgårdar. Ifrågasättandet av rekommenderad yta kommer främst från storstadsområdena, där kampen om marken är som störst. Kortsiktig ekonomisk vinst ställs då mot forskningsresultat som anger den yta som krävs för barns lek, återhämtning och rörelse.

SKOLGÅRDAR KRYMPER

Skolgårdar minskar i storlek till följd av förtätning. Även grönområden och parker i närheten av skolor tas i anspråk för bebyggelse. Nyare skolor och fristående skolor har ibland mycket liten skolgård eller ingen alls.

Källa: Boverket, 2019.

LANDSKAPSARKITEKTER ÄR den yrkesgrupp som har i uppgift att projektera de krympande ytor som fortfarande ska rymma barns lek, återhämtning och behov av att vara fysiskt aktiva, helst i en grön och varierad miljö. Men innan projekten når ritbordet har flera avgörande beslut redan fattats i en lång planprocess där flera yrkesgrupper deltar och påverkar utgången.

Ska tillräcklig yta avsättas måste medvetenhet och kunskap finnas i alla led. Frågan om plats för barns lek och utevistelse måste upp på bordet tidigt i planprocessen. Det gäller gårdar vid förskola och skola, men också utrymme i parker och grönområden, tillgång till gång- och cykelvägar och lekmiljöer i kvarteren hemmavid.

KRAV MÅSTE STÄLLAS redan vid fördelningen av mark, samtidigt som den kommunala planorganisationen bör ligga steget före med planer som säkerställer det kitt av grönska som binder samman staden. För politiker och andra beslutsfattare är det av yttersta vikt att förstå effekterna för barn och unga när det offentliga rummet förhandlas bort och barns platser i staden krymper.

DE STÖRSTA HINDREN

Som stöd i tolkningen av artikel 31 i barnkonventionen har barnrättskommittén 2013 tagit fram den allmänna kommentaren nr 17. I den listas de största hindren för att barns rätt till lek och fritid ska kunna förverkligas, till exempel:

- inget erkännande av barns rätt till lek och rekreation
- otrygga och farliga miljöer
- motstånd mot att barn och unga använder det offentliga rummet
- vuxnas oförmåga att balansera risk och barns behov av utmaning och utveckling
- brist på tillgång till natur
- prestationshets i skolan
- alltför strukturerad och av vuxna planerad vardag.

Källa: Barnombudsmannen.se.

KONVENTIONEN OM barnets rättigheter säger ingenting om plats. I den allmänna kommentaren nr 17 till artikel 31 slås det dock fast att det måste finnas utrymmen där barn kan leka utomhus utan vuxet sällskap, i en skiftande och utmanande miljö, med vuxna inom räckhåll när det behövs. Barn ska kunna röra sig fritt och skyddade från fysiska faror, exempelvis trafik. Barn ska ha möjlighet att uppleva, samspela med och leka i en utemiljö där de har möjlighet att möta natur.

I den allmänna kommentaren till artikel 31 listas de största hindren för att barns rätt till lek och fritid ska bli verklighet. De främsta hindren är att det saknas ett erkännande av vikten av lek och rekreation och att vuxna ofta reagerar med motstånd mot att barn använder det offentliga rummet. Många barn växer upp i otrygga och farliga miljöer som begränsar möjligheten att leka. Vuxnas benägenhet att strukturera och schemalägga barns fritid, samt att inte klara av att balansera risk och säkerhet, är ett annat påtalat hinder.

Utformning av barns platser i staden kräver kunskap om vad barn och unga behöver för sin utveckling och för att leken ska komma igång. Barn och unga betraktar och upplever platser på ett annat sätt än vuxna. När vuxna bedömer en plats avgörs kvaliteten främst utifrån det estetiska uttrycket medan barn och unga närmar sig platser med lust och nyfikenhet: finns det något spännande här, värt att utforska? Platser som är stimulerande för barn och unga kan te sig oorganiserade och skräpiga för vuxna. Vuxnas prydliga och designade platser kan av barn tvärtom uppfattas som tråkiga – där finns ju inget att göra!

PLAN- OCH BYGGLAGEN

Plan- och bygglagen, PBL, är den lagstiftning som reglerar planering och byggande. Boverkets allmänna råd FRI 2015:1, om friyta för lek och utvistelse vid fritidshem, förskolor, skolor eller liknande verksamhet beskriver viktiga kriterier för en ändamålsenlig gård på skola och förskola. Boverket anger 40 m² friyta per barn i förskolan och 30 m² friyta per barn i grundskolan som ett lämpligt mått, samtidigt som totalytan bör överstiga 3 000 m². Forskning visar att detta är minimimått för att en barngrupp ska kunna utveckla lek och socialt samspel på ett sätt som tillgodoser deras behov.

Källa: Boverket.se.

ATT SKAPA GOD livsmiljö för barn och unga börjar i politiska beslut. Att skapa rumsliga samband mellan bostäder, skola, förskola, idrottsytor, lekplatser, trafiklösningar, gång- och cykelstråk, parker och omgivande natur är särskilt viktigt för barn och unga som är hänvisade till sin närmiljö. Barns självständiga mobilitet är viktig.

Skolvägen, vägen till kompisar, fritidsintressen, kultur och idrott ger den unga en känsla av att som individ växa in i samhällskroppen. Vid utformning av den enskilda platsen behövs kunskap om hur en god lekmiljö gestaltas. Att anlägga ett barnperspektiv i gestaltningen omfattar hantering av skala, rum, variation, tid och rytm i material och uttryck. Tåliga träd och buskar liksom löst material som pinnar, löv och stenar att bygga med och använda i leken är avgörande för de yngre barnen. Det behövs både platser där många kan vara samtidigt och platser för bara några få, men också platser där barn och ungdomar kan få vara helt ifred.

DET KRÄVS OCKSÅ MELLANRUM – platser som inte är planerade och färdigformade för en tilltänkt användning. Särskilt viktigt är detta för de äldre barnen eftersom behovet av att göra avtryck och uttrycka sin grupptillhörighet och individualitet ökar med åren. En tonåring behöver kunna röra sig fritt allt längre bort från hemmet för att kunna finna platser att utforska och därmed göra staden till sin. Det behövs platser som stimulerar fartfylld lek och utmaningar men också sociala platser där barn och ungdomar kan umgås med varandra och med vuxna. För att få en tydlig bild av vad barn och unga saknar och behöver krävs det att vi pratar med dem. Barn och unga är specialister på sin egen miljö och kan förmedla sina erfarenheter om vi öppnar upp för dialog.

Skol- och förskolegårdar är viktiga platser under varje barns uppväxt. Än viktigare är detta idag eftersom skolgården för många barn är den enda plats där de kan leka fritt utomhus. Gårdarna måste vara så pass rymliga att de kvaliteter som behövs för en varierad lek- och lärmiljö rymms och inte slits ner. Vad en plats kan rymma står i direkt relation till ytan, det säger sig självt. En trång plats där många barn vistas slits hårt.

GRÄS, BUSKAR OCH TRÄD stimulerar till lek, upptäckter och rörelse. Men är ytan för liten blir marken kompakterad, växterna slitna och gräsytan övergår till gegga. Det brukar inte störa barnen men vuxenvärlden (städ- och driftspersonal, föräldrar med flera) reagerar ofta negativt och kräver åtgärder. Även om intentionen från början är en grönskande gård blir ofta små gårdar förr eller senare belagda med konstmaterial eller asfalt på grund av slitaget.

En tillräckligt rymlig gård är alltså en förutsättning för överlevnaden av träd, buskar och naturlika platser som ger skugga och UV-skydd samt ökar den biologiska mångfalden. Dessa områden är ofta barns och elevers favoritplatser. Där kan de finna och forma sina egna platser. Inte att förglömma är gården vid förskola och skola en del av verksamhetens lokaler. Om gården ska vara ändamålsenlig ur ett lärandeperspektiv krävs både plats och variation. Att ifrågasätta att barn verkligen behöver så mycket plats visar på omedvetenhet om relationen mellan yta och innehåll. I förlängningen är detta inget annat än ett avvisande av barns och ungas behov.

BARN SÖKER SPÄNNING

Ytor för barn och unga bör planeras och utformas så att barnen under trygga former kan söka spänning i leken även där detta kan innebära ett visst risktagande.

Forskaren Ellen Beate Sandseter har beskrivit vilka utmaningar barn söker på en förskolegård, här sammanfattade i sex punkter:

1. Utforska höjder (klättra, klänga, hoppa, balansera)
2. Uppleva hög fart (springa, gunga, glida, cykla, skejta)
3. Utforska sina gränser för vad som är farligt (klätterväggar, eld, is, vatten)
4. Testa vanliga verktyg (tälja, hugga, såga)
5. Kämpa (tävla, fajtas, brottas)
6. Testa vara själv (gömma sig, dra sig undan).

Källa: Boverket, 2015.

MOVIMUM

KONSTATET

OM PLAT

... att det behövs ekonomiska modeller som kan mäta långsiktiga sociala och medicinska vinster av planering utifrån barns behov, eftersom dessa inte ingår i kortsiktiga kalkyler vid exploatering.

... att det krävs tydligare nationella regler som säkerställer barns och ungas tillgång till trygga lek- och vistelsemiljöer i sin vardag.

Lek

VI FÖDS ALLA MED en stark viljekraft och entusiasm som ger oss en drivkraft framåt. Denna viljekraft är på topp redan vid födseln, men det lilla barnet kan inte samla och rikta den mot ett speciellt mål förrän långt senare i utvecklingen. Inte heller kan det helt lilla barnet styra sin kropp. Det måste under många år träna sig i koordination, balans, upplevelser av rumslighet samt varseblivning via sinnesförnimmelser och tal. Här behövs viljekraften och entusiasmen som en livsnödvändig motor.

Allteftersom barnet växer utvecklas hjärnan och de delar som skapar ordning och struktur blir alltmer dominerande. **Leken är det främsta redskapet i människans utveckling till en balanserad vuxen. Genom lek balanseras kropp, sinne, röst och medvetande.** För detta behövs utrymme. Det är avgörande att vi som är vuxna känner till att denna utveckling pågår under ett barns hela uppväxt.

Lek är nödvändig i varje barns utveckling. Lek uppstår när och var som helst. Den innefattar allt och inget. Den är frivillig och ickeproduktiv, flexibel, utmanande, oviss och njutningsfull. Så beskrivs lek i barnrättskommitténs allmänna kommentar nr 17 som stöd till tolkning av barnkonventionens artikel 31. I den slås det fast att alla barn har rätt till vila och fritid, lek och rekreation utifrån barnets ålder.

BARNES LEK

Barns lek omfattar alla beteenden, aktiviteter eller processer som initieras, kontrolleras och struktureras av barnen själva. Lek äger rum närhelst och varhelst tillfälle ges. Omvårdare kan bidra till skapandet av miljöer där lek äger rum, men lekandet i sig självt är inte obligatoriskt, utan drivs av inneboende motivation och utförs för sin egen skull snarare än som ett medel att nå ett mål.

Nyckelegenskaperna i lek är nöje, ovisshet, utmaning, flexibilitet och icke-produktivitet. Tillsammans bidrar dessa faktorer till njutningen i leken och därmed till motivationen att fortsätta leka. Lek anses ofta inte vara nödvändig, men kommittén framhåller återigen att det är en grundläggande och livsviktig dimension av barnomens nöje, samt en avgörande del av den fysiska, sociala, kognitiva, emotionella och andliga utvecklingen.

Källa: Ur barnrättskommitténs allmänna kommentar nr 17, artikel 31. Barnombudsmannen.se.

ATT LEK KAN UPPSTÅ var som helst betyder inte att det går att strunta i att planera staden så att den är attraktiv för barn och unga. Platser för lek och samvaro är A och O i en god livsmiljö. Bra platser för lek behöver inte vara lekplatser i traditionell bemärkelse – det kan vara ställen där barn kan röra sig fritt, bli stimulerade och erbjudas variation och utrymme för fantasi genom lek och samvaro.

Barn behöver utrymme för att kunna leka, både fysiskt och mentalt. Det är av största vikt. Ett barn som inte leker behöver hjälp, det är ett välkänt faktum. Att skapa trygga lekzoner och få igång barns leklust är högst prioriterat i olika typer av kriser eftersom barns känslomässiga, fysiska och mentala utveckling är nära knuten till att leka. Genom lek kan barnet hantera svåra upplevelser och öka sin förståelse och kunskap om sig själv och omvärlden.

LEK SKA INTE förväxlas med sport eller pedagogik. Lek är självbelönande och frivillig. Lek kan vara fysiskt utmanande men skiljer sig från sport genom att inte vara inriktad på resultat. Lek kan verka farlig men den måste få lov att vara utmanande när gränserna för vad som är möjligt testas. Lek är frihet, fantasi och gemenskap. De som leker vet att de leker och de leker för lekens egen skull. Lek kan och ska aldrig utvärderas eller bedömas.

VISTELSE I GRÖNOMRÅDEN

Resultaten från Folkhälsomyndighetens miljöhälsorapport 2020 visar att andelen barn som varje dag vistas i grönområden har minskat betydligt över tid, från 78 procent 2003 till 49 procent 2019. Barn med utrikes födda vårdnadshavare och barn som bor trångt vistas mer sällan i grönområden jämfört med andra barn.

Vårdnadshavarnas utbildningsnivå har också betydelse för vistelsen i grönområden. Enligt undersökningen är flickor mer sällan i grönområden om deras vårdnadshavare har grundskola som högsta utbildningsnivå jämfört med om de har högre utbildning. Denna skillnad syns inte på samma sätt bland pojkar.

Källa: Miljörapport 2021, Barns miljörelaterade hälsa. Folkhälsomyndigheten.

LEK BEHÖVER INGEN dyr lekutrustning. Tvärtom kan brist på utrustning vara en källa till kreativitet om lekmiljön är varierad och stimulerande. Olika kön och åldrar leker lättare tillsammans när rollerna inte är förutbestämda. Natur i olika form liksom övergivna och spännande platser med många lekerbjudanden ger möjligheter för alla barn att ingå i leken och hitta en roll.

På den traditionellt gestaltade lekplatsen är det oftast tydligt hur barn och ungdomar förväntas leka. Lekredskapen är designade för att användas på ett visst sätt och har därför begränsat lekvärde. **Undersökningar har visat att barn inte leker särskilt länge med lekplatsens lekredskap. De blir uttråkade och försöker utveckla leken till något mer.**

Genom lek undersöks fysikens lagar och materialens egenskaper. Sinnesupplevelser och erfarenheter omvandlas till kunskap. Ser man lek som experimenterande är lekställningar kanske mest symboler som signalerar till barnen att "här finns en plats där du får vara!". För att ett lekredskap ska vara värt barns tid och uppmärksamhet måste det också finnas något mer som stimulerar nyfikenhet och lust att utforska på platsen. Lekplatser som har sådana kvaliteter är viktiga i stadens struktur.

LEK KAN VARA VÄLDSAM och högljudd men också tyst och med stor sinnesnärvaro. Lek utforskar rum, kropp, gränser och relationer. Lek är att med skräckblandad förtjusning kasta sig in i fysiska utmaningar och prova sitt mod i relationen till vuxna och kompisar. Lek kan också vara att försjunka i något som tar alla sinnen i anspråk och kräver koncentration. Lek kan vara social och skapa ett tillfälligt universum där allt är på riktigt och ändå inte. Lek måste få vara ifred, blomma ut, ändra spår och plötsligt dö för att strax därpå uppstå igen, i ny form. Lek är både gränslös och har fasta konturer. Reglerna skapas av de lekande och de leker alltid av fri vilja.

Forskning visar att förskolebarn söker sig till leksituationer där de får "pirr i magen". Att vara på höga höjder, uppleva fart och testa och utmana gränserna för vad som är möjligt, att få använda riktiga verktyg, prova sina krafter och vara ensam är exempel på sådana situationer.

Typiskt för utomhuslek är att den är öppen och flexibel. Den kan snabbt ändra karaktär och inriktning utifrån vad miljön erbjuder och vilka initiativ som tas av de lekande.

MEN LEK ÄR INTE något bara för små barn. Leken ser olika ut i olika åldrar och förutsätter olika slags miljöer att samspela med. Tonåringars sökande efter identitet och uttryck kan kallas för lek, liksom kravlöst skapande och kreativitet. Som vuxna fortsätter vi att leka men väljer ett annat språkbruk – vi säger att vi ägnar oss åt nöjes- och fritidsaktiviteter när vi sysslar med någonting som är så stimulerande och njutningsfullt att vi tappar känslan av tid och rum.

Lek viftas ibland bort som oviktig och improduktiv. Kommittén för barnets rättigheter framhåller att lek är en grundläggande och livsviktig dimension av barndomens nöje, samt en avgörande faktor för den fysiska, sociala, kognitiva, emotionella och andliga utvecklingen. Samhället i sin helhet är idag mer inriktat på dess motsats: nytta och mätbarhet.

MÅNGA FAMILJER lever idag med hög stressnivå och oro. Det påverkar naturligtvis barns och ungas mående och frihet. Man pratar om att få ihop livspusslet, där ingen pusselbit får krångla. Även här påverkar både politiska beslut och den fysiska planeringen. Är det exempelvis för långt eller för otryggt att låta barnen gå eller cykla till skolan blir följden att de som har tillgång till bil skjutsar sina barn. Det minskar barnens vardagsrörelse och ger dem färre sociala kontakter och upplevelser på vägen till skolan. Det skapar också ett svårlöst trafikproblem vid skolorna då stressade föräldrar ska släppa av sina barn så nära entrén som möjligt och vid samma klockslag. För familjen är organisation och planering en lösning för att få vardagen att gå ihop, men ett schemalagt liv gynnar inte barns lek.

Andra familjer lever med stress och oro för försörjning, anhöriga, trångboddhet, sjukdom eller kriminalitet. Barn som växer upp med oro och otrygghet behöver fredade platser där leken kan få leva på sina egna villkor. En trygg miljö, kanske förskolegården eller skolgården, kan ge barn möjlighet att för en stund bara få finnas till på sitt eget sätt; vara barn på barns vis.

I FYSISK PLANERING BÖR man särskilt vara uppmärksam på om det finns brister i tryggheten som hindrar lek. För att få reda på det krävs samtal med dem det berör, det vill säga med barnen. För att lösa otrygghetsfrågor som hindrar lek är ofta samverkan med andra yrkesgrupper, organisationer och myndigheter vägen framåt. Barn har rätt till trygga och stimulerande platser i hela staden där de kan leka.

Barnrättskommittén påpekar att konventionsstaterna bör verka för att föräldrar, omvårdare och tjänstepersoner på såväl statlig som regional och lokal nivå – samt alla andra som professionellt arbetar med och för barn – höjer sin medvetenhet om och förståelse för den centrala betydelse som lek har för barns utveckling.

MOVIMUM

KONSTATET

OM LEK:

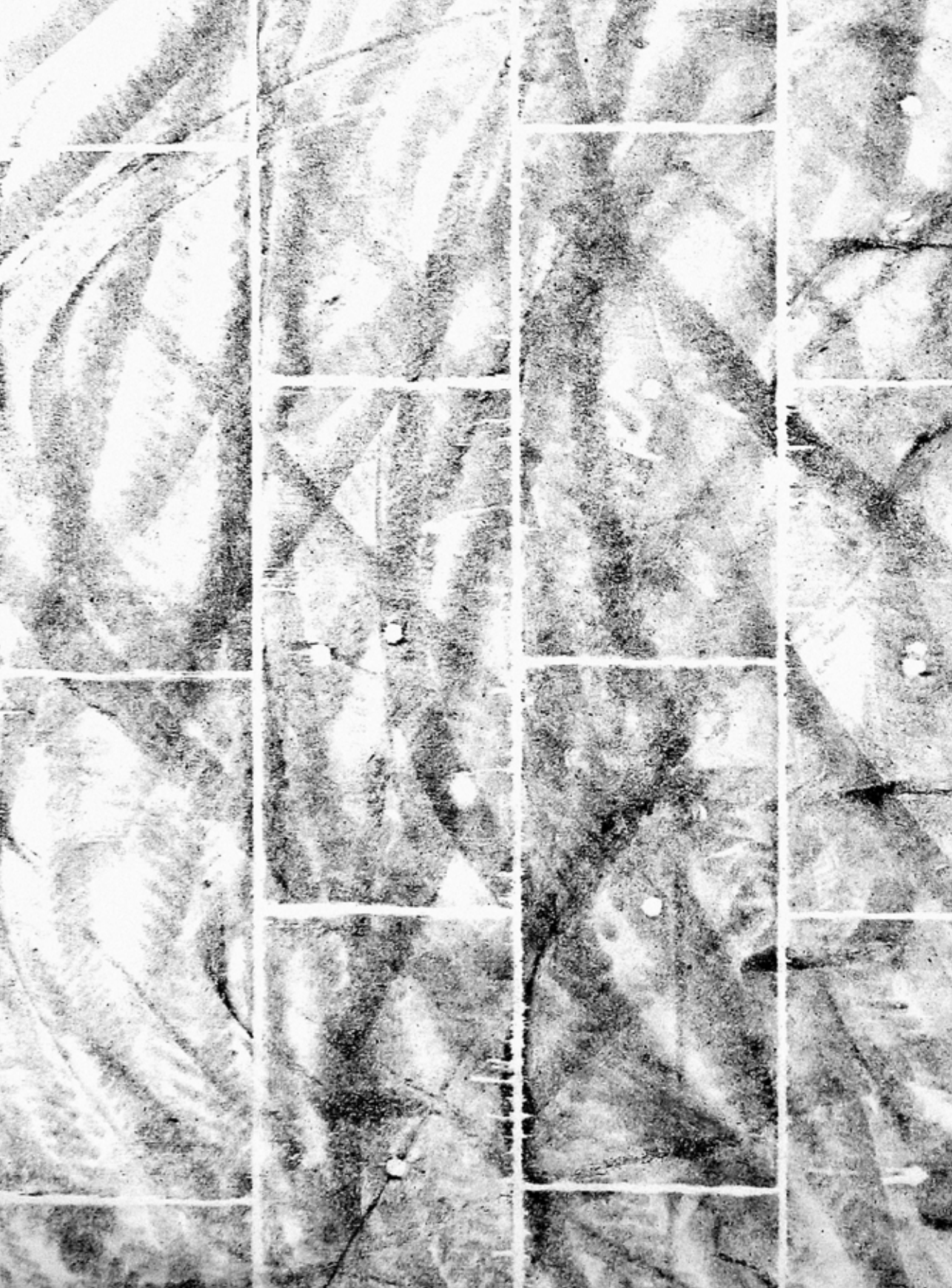
... att plats för barns och ungas lek är för lågt prioriterat i den fysiska planeringen eftersom vuxna bortser från lekens avgörande betydelse i varje barns liv. Barns rätt till lek slås fast i barnkonventionens artikel 31.

... att lek kan uppfattas som oviktig och improduktiv eftersom normerna i samhället är inriktade på dess motsats: nytta och mätbarhet, vilket påtalas av barnrättskommittén i den allmänna kommentaren nr 17 till barnkonventionens artikel 31.

... att barns och ungas utomhuslek hindras av otrygghet i samhället men också av vuxnas stress, vilket går ut över barns rörelsefrihet. Konsekvensen blir att barn mår sämre både fysiskt och psykiskt.

STAD

Stad

STADSPLANERINGSIDEALEN HAR skiftat över tid och i de flesta städer ligger stadsdelar – byggda utifrån olika ideal – sida vid sida. Pendeln har svängt fram och åter. Inte sällan har ett ideal ersatts av det rakt motsatta. Vilka är fördelarna med de olika stadsbyggnadsidealerna sett ur ett barnperspektiv?

I det tidiga 1900-talets kvartersstad var barn hänvisade till att leka på bak- och innergårdar och på gatan, men i en trafikmiljö som då var betydligt lugnare än den är idag. Trädgårdsstaden och funktionalismens prydliga och numera lummiga bostadsområden lyfte fram lekplatsen som en del av hem och bostad där bebyggelsens placering och skala elegant balanserades med grönska.

Miljonprogrammets storskaliga bostadshus och trafikseparerade bostadsområden hade generöst tilltagna grönytor som erbjöd barn och unga stora och öppna områden där de kunde röra sig fritt utan att begränsas av biltrafik. Med stöd i statliga normer planerades lekplatser in utifrån bestämda radier från varje bostad. Lekplatser och grönområden fanns men brast många gånger i skala, detaljering och diversitet.

BARN ÄR KÄNSLIGA

Barn är ofta känsligare än vuxna för påverkan från den omgivande miljön. Det beror på att organ och organsystem utvecklas genom hela fosterstadiet och barndomen, vilket gör dem särskilt mottagliga för störning. Barn riskerar också att utsättas för högre exponering för olika miljöfaktorer än vuxna eftersom de äter, dricker och andas mer i förhållande till sin kroppsstorlek.

Barn har svårt att själva påverka vilka miljöer de vistas i, och de påverkas i hög grad av familjens levnadsvanor och livsvillkor. Barn som växer upp under sämre socioekonomiska förhållanden utsätts ofta i högre grad för olika riskfaktorer i bostaden och närmiljön.

Källa: Miljörapport 2021, Barns miljörelaterade hälsa. Folkhälsomyndigheten.

DE FÖRSTA LEKPLATSERNA kom till för drygt hundra år sedan. Man tyckte då att barn behövde säkrare och hälsosammare platser att leka på än gator och bakgårdar. Frisk luft, friluftsliv och sportaktiviteter ingick i den tidens fostran av barn och unga. Idag erbjuds barn påkostade och säkerhetsbesiktigade lekplatser designade i färgglada konstmaterial. Leken har på så sätt synliggjorts i staden. Men har utbudet av bra lekmiljöer utomhus för barn förbättrats? Eller är det tvärtom så att plats för lek, kreativitet och miljöer som barnen själva kan råda över har minskat?

Allt fler barn växer upp i storstadskommuner, en utveckling som håller i sig fram till 2030, enligt SCB:s befolkningsprognos. Allra störst andel barn finns i kommunerna runt storstäderna. **Barns och ungas vardag utspelar sig i bostadsområden, längs skolvägar, i parker, på torg, lekplatser, förskolegårdar och skolgårdar.** De erfarenheter barn får i sin vardagsmiljö präglar dem och utgör deras referensram i livet. Barn i privilegierade familjer får ofta större referensram genom att det råder bättre grundförutsättningar där de bor. Vardagen berikas ytterligare genom resor, fritidsaktiviteter och kanske tillgång till ett sommarställe.

NATUREN FÖRSVINNER

I de nordiska länderna innebär bostadsbyggandet att fler kvadratmeter grönyta anläggs i städerna. Dessa är ofta små och ska rymma många funktioner, vilket lämnar få platser kvar för egna initiativ. För att klara högt besöksstryck går trenden mot allt mer hårdgjorda ytor i de centrala delarna av städerna.

Källa: Nordic Urban Green Space Survey, SLU, 2020.

BARN I FAMILJER med svagare ekonomi kanske inte lämnar stadsdelen förrän i övre tonåren då de byter skola. De är hänvisade till den uppväxtmiljö som erbjuds i närområdet. Alla barn, oavsett var och hur de växer upp, omfattas av planerarens och politikerns ambition att verka för en god gestaltad livsmiljö. Uppmärksamhet måste därför riktas mot hela staden. Den miljö som barn växer upp i bör utformas utifrån de ambitioner som uttrycks i *Politik för en gestaltad livsmiljö*, oavsett i vilken stadsdel eller vilka kvarter de bor.

Täthet och närhet gör staden till stad. Vilka kvaliteter finns det för ett barn eller en ung människa som växer upp i en tät stad? Vad går förlorat när man planerar och bygger tätt utifrån idealet ”stadsmässighet”? Ofta framhålls hållbarhet som ett bärande argument för förtätning. Trots det sker merparten av stadsutvecklingen utifrån andra premisser än att skapa en gestaltad och hållbar livsmiljö för människor av olika åldrar.

FUNKTIONSSEPARERADE VILLAMATTOR på åkermark, storskaliga företagsparker, högexploaterade nya bostadsområden i centrala delar, externa köpcentrum, rekreationsområden och campusområden – alla bildar de stängda enklaver som vänder sig inåt mot sin exklusiva grupp av medborgare men bort från de allmänna stråken, från gatan. Dessa monokulturer kan ha sina egna specifika kvaliteter, men detta sätt att planera skapar en stad för vuxna som kan röra sig fritt på egen hand mellan olika stadsdelar. Den möjligheten har inte barn och unga.

Alla barn ska erbjudas en god gestaltad livsmiljö. För att det ska vara möjligt behövs en annan planering som inte resulterar i funktionsuppdelning och monokultur. Stadens kanske viktigaste positiva kvalitet är ju dess brokighet, blandning av människor och rikedom av intryck. Att som barn få växa upp med ständiga möten med människor, som lever sina liv på olika sätt men ändå tätt tillsammans, gör individen motståndskraftig mot trångsynthet och fördomar. För den unga människan ger brokigheten utrymme och inspiration till att skapa en egen unik identitet. Det finns alltså sociala skäl till att betrakta en socialt och ekonomiskt blandad stad som en god uppväxtmiljö.

JUST BLANDNINGEN av människor med olika ekonomiska förutsättningar och olika tillgång till tid bidrar till en uppväxtmiljö som verkar stimulerande. I en stad eller stadsdel med blandad bebyggelse i både ålder och skick kan människor med olika livsstilar, erfarenheter och bakgrund samsas på gemensamma mötesplatser. Det skapar en mångfald av sociala kontakter och skänker spännande och varierade upplevelser i form av olika kulturyttringar, skalförskjutningar, materialskiten och platsbildningar. Med många närvarande vuxna skapas trygghet. Kvarterets barn och unga blir då lättare allas angelägenhet.

En stad där det i varje kvarter erbjuds upplevelser som inte kostar pengar är en stad planerad för barn och unga. En sådan urban livsmiljö skapar fler vuxenkontakter, den innehåller alternativa platser att vara på och röra sig mellan. Barn har sällan någon egen ekonomi och därför blir en stadsmiljö som enbart förlitar sig på vinstintressen en stad som stänger barn ute. Barnet och den unga människan söker efter upplevelser, lekställen och kontakter och ska med stigande ålder kunna tänja gränserna för sitt trygga område till att omfatta en större del av stadslandskapet.

I EN STAD PLANERAD med hög livskvalitet och med barnrättsperspektiv ingår natur och grönska. Dessa ytor måste uppmärksammas och skyddas innan byggrätter fördelas och exploatering och byggande tar vid. Det behövs grönområden där man kan vara många tillsammans, liksom platser där man kan vara några få, eller helt för sig själv. Att slippa känna sig övervakad och själv kunna välja när man vill ha vuxenkontakt stimulerar lek och fantasi. Naturområden och naturlika vegetationsytor i parker, lekmiljöer och längs cykelvägar kan genom sin variationsrikedom erbjuda miljöer med högt lekvärde eftersom de går att förändra.

Stadsgrönska, exklusivt designad och med hög skötselnivå, har också sin plats i staden men behöver kompletteras med vildare, rufsiga, extensiva och naturlika ytor. Barn som växer upp idag riskerar att tappa kontakten med naturen. Den allmänna kunskapen och förståelsen av ekologiska samband minskar i samhället. Med förtätning följer högre estetiska krav på de små grönytor som blir kvar. Om stadsgrönskan erbjuder variation och har inslag av olika slags natur kan barns och ungas nyfikenhet leda till ökad kunskap om natur och ekologi – vilket i förlängningen skapar motivation och vilja att värna ekologiska samband och miljöer.

KLIMATANPASSNING OCH PLANERING för ekosystemtjänster är högst aktuella politiska frågor i omställningen till ett hållbart samhälle. Om barns behov av plats för lek samordnas med anpassningar som behöver göras för att ta hand om dagvatten och stärka den biologiska mångfalden blir utdelningen dubbel. Ytor för klimatanpassning kan med insiktsfull gestaltning ge en robust stad med flera lekvänliga platser – ett både och som innebär en planering för lek i samverkan med naturen. En sådan samordning ger de barn som har sin uppväxt i staden en rikare uppväxtmiljö.

Ett grönt nät av cykelvägar, lekställen och parker förutsätter medvetna politiska beslut. Det kräver tidig planering och ett perspektiv där barns vardagsmiljö prioriteras på ett sätt som inte sker idag då trafikplanering har förtur före lek, vistelse och rekreation. Ohejdad förtätning och hög exploatering resulterar i små grönytor med höga estetiska krav – men oanvändbara i ett barns perspektiv.

DE PLATSER SOM avsätts särskilt för barns och ungas lek och rekreation, inklusive förskole- och skolgårdar, måste omfatta så stor yta att de inte slits ner. Barnens slitage beror på att de gröna ytorna älskas ihjäl! Kunskap om kritiska mått för att erhålla upplevelsekvaiteter, vad tålig och lekbar vegetation består av samt hur barn leker och rör sig, är viktig att ha med sig redan i det tidiga planeringsskedet.

Idag framstår "blandstaden" som en möjlig stadsbyggnadsmodell, inte bara för nya stadsdelar utan också som modell för utveckling av befintliga stadsdelar. Begreppet blandstad kanske snarare betecknar en kvalitet än definierar en form, och syftar till komplexitet och blandning av funktioner. Blandstadens mix av bostäder, butiker, service, grönska och verksamheter ger i bästa fall en social, ekonomisk och ekologisk balans. Det kan vara en fungerande modell i olika skala – från stadsdelsnivå till det enskilda kvarteret.

EN AKTIV STRÄVAN efter att ge barn i staden en rik livsmiljö kan innebära satsningar av vitt skilda slag beroende på vad som saknas. En stadsdel med storskalig bebyggelse från 1960- och 70-talen kan exempelvis behöva kompletteras med lokaler för verksamheter och utveckling av parkområden med multifunktionella ekosystemtjänster och stadsodling. Ett spatiöst industri- eller hamnområde som omvandlas till bostadsområde kan ha förutsättningar för generösa gröna stråk som binder samman angränsande stadsområden och som, genom medveten och insiktsfull planering med barnperspektiv, kan bjuda in till lek, rekreation och samvaro — samtidigt som de kan bidra till klimatanpassning.

MOVIMUM

KONSTATEN

OM STAN

... att en stad med kostnadsfria upplevelser i alla kvarter och stadsdelar gynnar barn och unga. Idag planeras staden utifrån trafik och vuxnas förmåga till konsumtion och utesluter på så sätt barn och unga utan egen ekonomi.

... att områden med träd och buskar där barn och unga rör sig bör identifieras och skyddas. Lekbar stadsgrönska tenderar att minska och därmed försvinner unika lekkvaliteter.

... att utveckling av lekmiljöer i alla stadsdelar är nödvändig eftersom trygga, lekvänliga och upplevelserika lekmiljöer är ojämlikt fördelade. Alla barn har rätt till en god vardagsmiljö.

... att det behövs en samordning av ytor för klimatomställning och för barns lek på offentlig plats. Dessa platser kan utformas i dubbla syften med dubbel nytta; utökad lekyta och fler ekosystemtjänster i en och samma investering.

**- AGERA
FÖR FRAM**

Blicka tillbaka – agera för framtiden

I DECENNIER HAR både Tankesmedjan Movium vid SLU och andra påpekat att barn behöver plats för att kunna leka. Ändå tycks stadsutvecklingen på många sätt gå åt motsatt håll. Varför får kunskap om barns och ungas plats i staden så litet genomslag? När inte forskningsresultaten fram till politiken? Eller ligger det möjligtvis andra skäl bakom den låga status som barn och unga har jämfört med andra intressen vid planering?

Samhället är i konstant förändring. Politiska beslut kring ekonomi och förskjutningar i förhållandet mellan stat och kommun, liksom mellan offentligt och privat, påverkar planeringen av våra städer. Stadsplaneringsideal skiftar och speglar det liv vi drömmer om att leva. Förverkligade och byggda utgör de platsen där barns och ungas vardag och uppväxt utspelar sig, en tid i livet som inte kommer tillbaka. Menar vi allvar med utfästelser om att erbjuda en god, gestaltad livsmiljö för alla medborgare måste barn och unga inkluderas.

En stad där barns och ungas behov inte prioriteras resulterar i en stad anpassad enbart för vuxna.

NORMER OM BARNDOM och om lekens betydelse har förändrats över tid. Tidigare generationer har upplevt stor rörelsefrihet som barn. De har erfarenheter som många av dagens barn inte kommer att ha. Barns vardagsliv är idag reglerat och i hög grad planerat av vuxna. Normerna för vilken frihet man kan ge barn och unga har förskjutits på grund av ökande oro, mer trafik och stress i samhället som helhet.

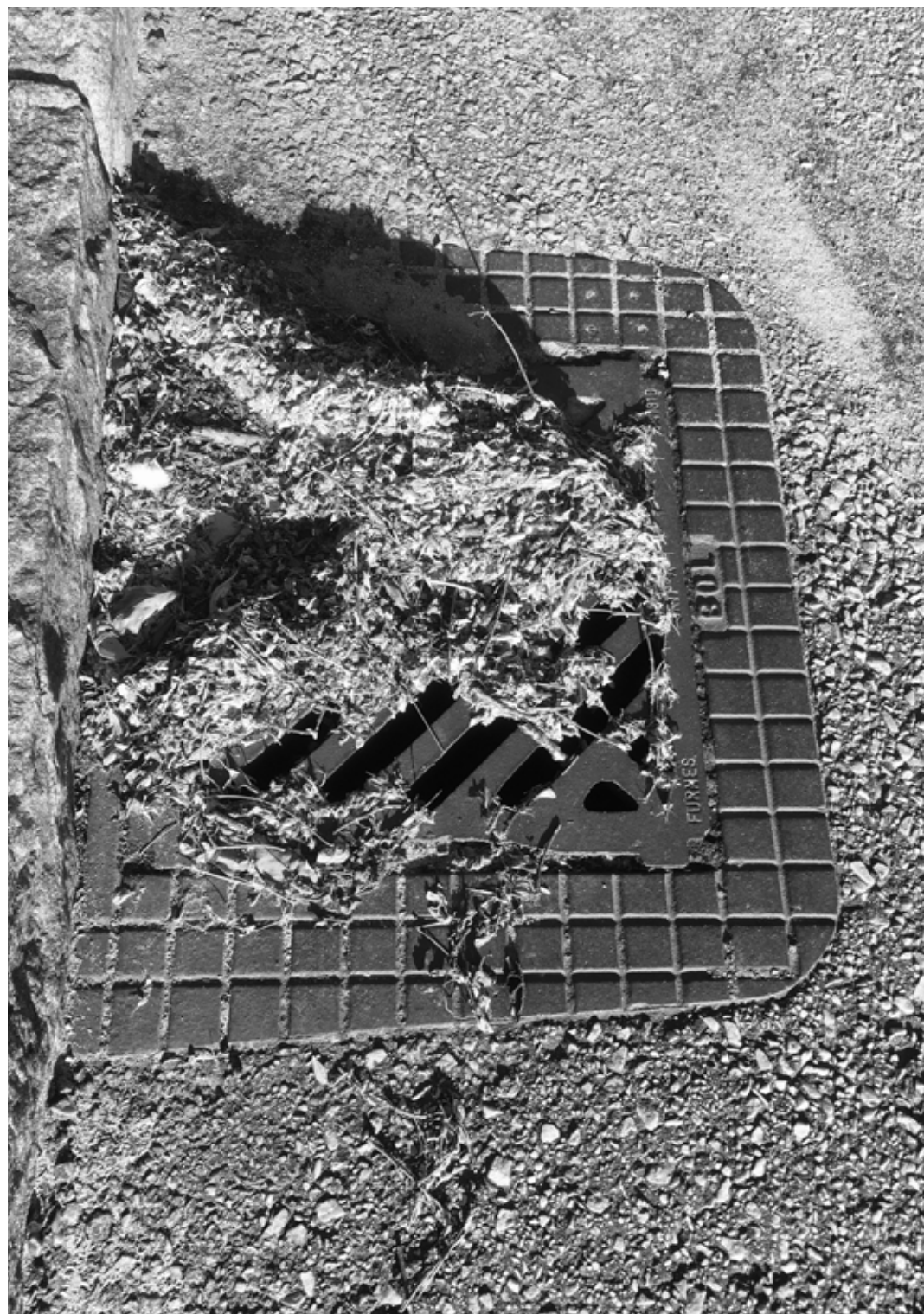
DET ÄR SJÄLVKLART också stora skillnader mellan att växa upp i ett storstadsområde, i en småstadsmiljö eller på landsbygd. Uppväxtmiljön ger olika erfarenheter som man bär med sig livet igenom. Sverige är idag ett multikulturellt land. En fjärdedel av alla svenska barn mellan noll och sju år är antingen födda utrikes eller lever i familjer med två utrikes födda föräldrar, enligt statistik från 2019. En bredare palett av både erfarenheter och normer kring exempelvis barndom, lek och natur bör alltså uppmärksammas och få komma till uttryck.

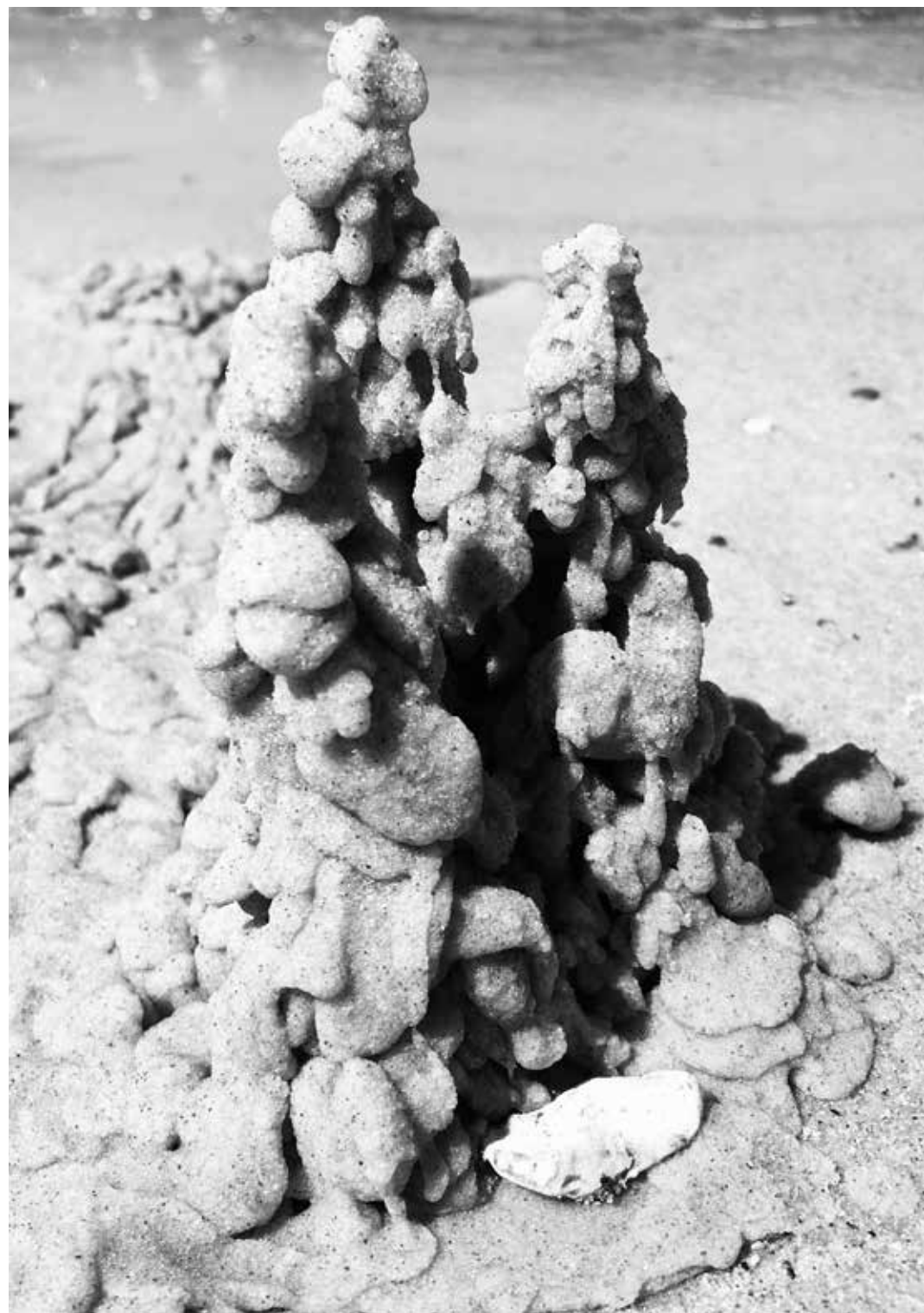
Men skillnader i normer och geografi är inte allt. Barns och ungas vardagsliv präglas till största del av deras familjesituation, av förhållandena i den närmsta uppväxtmiljön i stadsdelen liksom i förskolan och skolan. Nya generationer av föräldrar skapar nya föreställningar om var det är attraktivt att bo och vilka förväntningar och krav man kan ställa på förskola och skola.

Uppfattningen om vilken roll det offentliga ska spela förändras också. Alla familjer har dock inte möjlighet att välja uppväxtmiljö för sina barn. Ökad segregation i samhället slår hårdast mot barnen, eftersom de är hänvisade till den plats där de bor. De har små möjligheter att göra aktiva val eller förändringar.

FLERA FAKTORER OCH SKEENDEN påverkar hur barns och ungas vardagsmiljö planeras, utformas och används. I rådande stadsbyggnadsideal uttrycks visioner om ett visst slags urbant liv som förutsätter en konsumtionskraft som barn och unga inte har. Det präglar vilka intressen och aktörer som får ta plats i stadslandskapet.

Som enskild planeringsfaktor framstår trafikplaneringen och visioner om den täta kvarterstaden som de största hindren för barns frihet och mobilitet. Att stora ytor tas i anspråk för privatbilism och transportsystem ifrågasätts inte trots att barns rörelsefrihet och självständighet därmed minskar. Det är ett bra exempel på hur vuxna prioriterar sina egna behov på bekostnad av barnens.

BARNES LIVSMILJÖ i staden har genomgått stora förändringar under de senaste sjuttio åren. Att se tillbaka ger perspektiv men också kraft att formulera nya visioner och ideal för hur stadsplanering med barnrättsperspektiv kan stimuleras.

För drygt sjuttio år sedan, under 1940- och 50-talen, började gestaltade lekplatser anläggas vid nya bostadshus. För första gången ingick anlagda lek- miljöer för barn i bostadsbyggandet. Platser inriktade på friluftsliv och sport hade förvisso anlagts tidigare men inte planerats in som en del i bostadsom- rådet. Lekplatsen blev viktig i både barnens och familjernas vardagsliv.

Trafiken var vid denna tid ytterst modest; år 1950 rullade blott 250 000 privatbilar på de svenska vägarna. Barn och unga rörde sig fritt och utan övervakning flera kilometer från hemmet. Lekplatser och skolgårdar var utrustade med redskap som mest förde tankarna till gymnastik i syfte att stimulera barn till rörelse och utveckla en stark kropp. Leksulpturer intro- ducerades också vid denna tid som ett nytt sätt att kombinera konst med lek genom design.

UNDER 1960- OCH 70-TALEN skapade det ökande välståndet behov av fler och modernare bostäder. Fler skaffade bil – på tio år hade antalet privatbilar fyrdubblats till en miljon. 1963 utökades semestern till fyra veckor och de familjer som hade råd skaffade fritidshus och åkte på utlandssemester. Femtiofem procent av kvinnorna förvärvsarbetade på hel- eller deltid. År 1975 var tio procent av barnen inskrivna i någon form av omsorg.

Synen på barn och barndom förändrades och intresset för barnets lekar växte. Hemmets organisation och design ägnades stort intresse. Utbildnings- nivå, ekonomi och välstånd steg mot skyarna i efterkrigstidens Sverige, vilket lade grunden till en stabil framtidstro och stark tillit till stat och myndigheter hos flera generationer av landets befolkning. Politiskt var barns uppväxtmiljö, lek och utveckling en viktig fråga. Viljan att betrakta barn som samhällsmed- borgare var stor.

Ett nytt forskningsfält kring barn och lek etablerades. Intresset för hur barn rörde sig, lekte och förflyttade sig undersöktes och den nya kunskapen blev bas för de statliga normer som användes i samhällsplaneringen. Normerna angav riktlinjer för hur långt det skulle vara mellan bostad, skola och lekplats för olika åldrar, statliga utredningar om lek såg dagens ljus och ett statligt lekmiljöråd inrättades.

RESULTATEN AV DENNA kunskapsbaserade planering är tydliga, inte minst i det så kallade miljonprogrammets storskaliga bostadsbyggande. Hela stadsdelar planerades så att barn hade tillgång till ett nät av när-, kvarters- och stadsdelslekplatser. Visserligen brast lekplatserna ofta i variation och stimulans men barn och unga hade stor rörelsefrihet. I miljonprogrammets storskaliga landskap utan biltrafik kunde de röra sig mellan bostad, skola, kamrater och fritidsaktiviteter. Med stigande ålder vidgade barnen sina revir allteftersom. På egen hand kunde de lära känna sin stadsdel och göra staden till sin.

Bemannade bygglekplatser, ibland i kombination med odling och djurhållning, placerades nära annan fritidsverksamhet för olika åldersgrupper. I byggleken fick barn större frihet och makt över sin lekplats än någonsin tidigare. De statliga planeringsnormerna kastades bokstavligen i soptunnan 1987 då den nya plan- och bygglagen, PBL, infördes. Mycket kunskap gick därmed förlorad.

Sedan 1980-talet har intresset för barns behov av plats för lek och självständig rörelsefrihet successivt svalnat – med undantag för ett under 1990-talet uppblommande nationellt engagemang för skolgårdsutveckling i samband med Sveriges antagande av Agenda 21 samt ratificering av barnkonventionen.

DET FINNS INGET entydigt svar på varför plats för barns lek slutade att engagera. Det troliga är en kombination av orsaker, däribland sjunkande BNP som förde med sig ifrågasättande av kostnaderna för offentlig sektor. Nationella politiska beslut gav vid denna tid landets kommuner mer makt. Samtidigt infördes ekonomiska beställar- och utförarmodeller i de kommunala förvaltningarna. Urbaniseringen accelererade med stigande markpriser som resultat. Samtidigt ökade biltrafiken stadigt och befolkningens tillit till samhällets förmåga att se till det allmännas intresse minskade.

I VÅR SAMTID MINSKAR successivt lek- och vistelseytor för barn utomhus. Det gäller i såväl bostadsområden som i parker, längs skolvägar och på förskole- och skolgårdar. Många barns och ungas vardag är präglad av organiserade aktiviteter. Barn i lågstadieåldern tillåts ofta bara röra sig några hundra meter bort från hemmet.

Forskningen om barns utelek inriktas på studier av hur yta och utformning av förskolegårdar, skolgårdar och lekplatser påverkar barns rörelse och lek. I fokus står barnens fysiska och psykiska hälsa och välmående. Anledningen till detta är de farhågor som lyfts nationellt om negativa konsekvenser av barns minskade fysiska aktivitet.

Sannolikt kommer folkhälsan att påverkas på sikt om inte utvecklingen mot alltmer stillasittande bryts. Orsaken till att barn idag generellt rör sig för lite är komplex men den digitala utvecklingen, upplevd otrygghet samt oro för att barn ska komma till skada bidrar. Den egna leken har för många barn ersatts med vuxenstyrda aktiviteter, ofta inriktade på nytta eller resultat. Utmaningarna är många och berör inte bara barnets hem, skola och fritid utan handlar också om den fysiska planeringen och hur vi bygger stad.

SAMTIDIGT SOM MÅNGA barns fritid är alltför organiserad och planerad av vuxna växer andra barn upp med motsatt problematik. Barnfattigdomen ökar och långt ifrån alla familjer har råd med fritidsaktiviteter och den utrustning som krävs. Alla barn och unga ska få växa upp i en trygg och lekvänlig livsmiljö. Det förutsätter kännedom om de växande skillnaderna i barns och ungas uppväxtvillkor. **Planerare måste möta ojämlikheten genom att intressera sig för den kunskap och erfarenhet barn själva har om sin närmiljö och sin vardag.** Samarbete över förvaltnings- och yrkesgränserna måste understödjas.

Forskning om barns och ungas lek och utemiljö är idag, som vi tidigare konstaterat, ofta inriktad på hälsa. Både utemiljön och barnen själva blir allt oftare föremål för forskningsmetoder som syftar till mätbarhet och jämförelser, vilket är en spegling av den tid vi lever i. De mätbara resultaten fångar vissa aspekter av barns vardagsliv och platser för lek, exempelvis hur skolgårdsytan förändras över tid.

Andra viktiga kvaliteter som är helt avgörande för barns och ungas leklust – variation, stimulans, god gestaltning och begripliga sammanhang – låter sig inte fångas i siffror. För att planera, utforma och förvalta miljöer som tilltalar barn och unga behövs det därför kunskap om barns och ungas önskemål och behov samt tillräcklig yta för att gestalta en god livsmiljö för lek och vistelse.

URBANISERINGEN OCH INFLYTTNINGEN till storstadsområdena fortsätter och behovet av bostäder är här stort och markpriserna höga. Det kan leda till att man ifrågasätter att dyr mark ska avsättas för att barn ”bara” ska leka. Att hävda våra yngsta medborgares rätt till lek är svårt när all byggbar mark bedöms ur exploateringshänseende. Samhället befinner sig idag i en situation där barns behov av att kunna leka utomhus värderas lägre än ekonomisk vinst vid exploatering. Det visar på kunskapsbrist om barns behov.

Hela världen står inför en stor klimatomställning. Förändringarna i klimatet kommer framförallt att påverka våra barn och barnbarn, vilket också framhålls av klimatmedvetna barn som kräver en framtid. Klimatanpassning av våra städer innebär bland annat att planera så att grönytor kan klara en mängd funktioner. Offentliga grönytor ska helst kunna buffra vattenflöden, sänka temperaturen, hysa levande ekosystem, skapa sociala värden och bidra till lek och återhämtning. Både miljömål och etappmål lyfter fram ekosystemtjänster och stadsgrönska som viktiga i en hållbar stadsbyggnad.

DET ÄR VIKTIGT att inse att natur och grönyta som exploateras mycket sällan återgår till grönyta. Exploatering är en irreversibel process där framtida möjligheter till parkytor, lekmiljöer och ekosystemtjänster stängs för gott. Hur viktiga de offentliga grönytorna är har blivit uppenbart för oss alla under den nu pågående globala pandemin. Barns och ungas behov av plats där de kan röra sig och leka, självständigt upptäcka naturen, stadsdelen och staden, går hand i hand med stadsbyggnad som ställer om på grund av förändrat klimat. Investeringar som samtidigt gynnar barns utveckling och lek och bidrar till klimatomställning ger en långsiktig och hållbar ekonomi.

Ekonomiska modeller, där samhällsnytta är viktigare än separata budgetresultat för åtskilda förvaltningar, bör användas. *Social Return on Investment* (SROI) är exempel på en sådan modell som lyfter det värde som skapas socialt, miljömässigt och ekonomiskt av en investering. Genom ett sådant koncept kan värdet av exempelvis självkänsla, social integration och egenmakt bli synliga trots att de saknar marknadsvärde. Sådana modeller är viktiga för att underlätta samverkan mellan skilda förvaltningar och enheter. Det är nödvändigt för att investera klokt och långsiktigt och samtidigt ställa om till ett hållbart samhälle.

Att ge barn och unga plats genom att skapa trafiksäkra skolvägar, upplevelserika parker och offentliga rum, rymliga förskolegårdar och skolgårdar, lek-områden och upplevelser som inte kostar pengar och som finns där barnen själva bor, är att bygga hållbar stad som kommer alla till del.

ATT GÅ EMOT rådande normer är svårt. Det behövs kunskap men också visioner om vilket samhälle vi vill ge våra barn och unga. Samhällsplanering innebär alltid att val måste göras mellan olika intressen. **För att barn ska prioriteras krävs en vision om ett hållbart samhälle där barns och ungas behov ingår.** Därutöver krävs det på tjänstepersonsnivå att alla led i planerings- och genomförandeprocessen är medvetna om vad det innebär att vara barn. Det krävs insikt om vad barns och ungas lek betyder liksom att lek kräver plats och tillgång till stadens offentliga rum. Annars är risken överhängande att samhällets yngsta invånare förhandlas bort i något av de många led som fattar beslut om hur vi bygger stad.

SÅ FICK
M
REGERING
UPPGI

Så fick Movium regeringsuppgiften

1958 arrangerade FN en internationell konferens om lek och lekplatser. Som en följd av det bildades International Play Association (IPA) i Köpenhamn 1961.

1971 inrättades ett statligt lekmiljöråd för att förbättra lekmiljöerna i de nya miljonprogramsområdena, där politiker och sakkunniga ingick.

1980 ersattes Lekmiljörådet av Barnmiljörådet som blev en egen myndighet.

1993 ersattes Barnmiljörådet med myndigheten Barnombudsmannen vars fokus ligger på sociala, juridiska och medicinska barnfrågor. Ingen ny myndighet inrättades för att värna barns lek och fysiska miljö, och därmed försvann frågorna från agendan.

2006 fick Tankesmedjan Movium vid SLU regeringsuppgiften att nationellt samordna kunskapsutveckling och kunskapsspridning om barns och ungas utemiljö.

Bildförteckning LEKSPÅR

Barns och ungas lek och aktivitet lämnar spår i stadsmiljön. Dessa lekspår visar hur barn och unga använder det som finns till hands i sina utforskande aktiviteter och har dokumenterats av författaren om inget annat anges.

omslag
**Flicka cyklar
i skugga och
ljus på torg,
Lund. 2020.**

s. 4
**Teckningar
på skolgård,
Dalby. 2016.**

s. 6
**Självorganiserat bygge
av unga på skejtplatsen
"Gaste", industriområde,
Lund. 2015.**

s. 10
**Rollek med
upphittat material
på skolgård,
Lund. 2018.**

s. 12–13
**Lek i buskarna med
upphittat material,
Lund. 2020.**

s. 14
**Graffiti i industriområde,
Lund. 2021.**

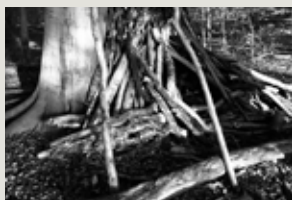
s. 19
**Lek med
naturmaterial i
stadspark
i Lund. 2020.**

s. 22–23
**Barn har skapat
sin egen plats
på skolgården,
Lund. 2020.**

s. 24
**Lek med upphittat
material på skolgård,
Lund. 2019.**

s. 32–33
**Kojbygge i skog,
Alnarp. 2020.**

s. 34
**Rollek på skolgård,
Växjö. 2016.**

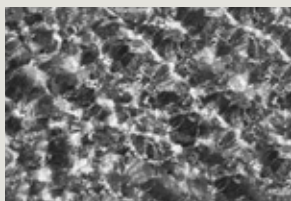
s. 42–43
Skejtspår av Fredrik Andersen, utställningen SKATE, Regionmuseet Kristianstad 2019.

s. 44
Plats för lek på trottoar, Lund. 2020.

s. 49
Kojbygge på skolgård, Lund. 2020.

s. 54–55
Vattenyta i fontän, Lund. 2020.

s. 56
Trädansikte, park i bostadsområde, Lund. 2020.

s. 59
Lek med löv på brunn i gata, Lund. 2020.

s. 60
Lek med sand vid havet, Malmö. 2020.

s. 63
Lek med videbuskar, skolgård, Stångby. 2019.

s. 66
Lek vid dagvattenbäck på skolgård, Lund. 2021.

s. 68–69
Bollek på skolgård, Lund. 2020.

s. 70
Guldängens bygg- och odlingslekplats, Malmö. 2019.

Adbåge, E. (2018).

Gropen.

Stockholm: Rabén & Sjögren.

ArkDes (2020).

"Hur ska barnen få plats i staden?"

I ArkDes (red.).

Med människan i fokus.

Stockholm: ArkDes.

Barnombudsmannen (u.å.).

Barnrätt i praktiken.

<https://www.barnombudsmannen.se/barnratt-i-praktiken/> [2021-03-22]

Boverket (2019).

Nationell kartläggning visar att skolgårdarna krymper.

<https://www.boverket.se/sv/samhallsplanering/stadsutveckling/barns-och-ungas-utemiljo/nationell-kartlaggning-visar-att-skolgardarna-krymper/> [2021-03-22]

Boverket & Tankesmedjan Movium (2015).

Gör plats för barn och unga! En vägledning för planering, utformning och förvaltning av skolans och förskolans utemiljö.

Karlskrona: Boverket.

Folkhälsomyndigheten (2021).

Miljöhälsorapport 2021, Barns miljörelaterade hälsa.

Stockholm: Folkhälsomyndigheten.

Form/Design Center (u.å.).

Utställningen LEK!

<https://www.formdesigncenter.com/utställningar/lek/> [2021-03-22]

Hart, Roger A. (1992).

Children's Participation: From tokenism to citizenship, *Innocenti Essay* no. 4, International Child Development Centre, Florence. <https://www.unicef-irc.org/publications/100-childrens-participation-from-tokenism-to-citizenship.html> [2021-03-22]

Holloway, S. L. & Valentine, G. (2000).

Children's geographies: Playing, living, learning. London: Routledge.

Jacobs, J. (2005).

Den amerikanska storstadens liv och förfall. Göteborg: Daidalos.

Jansson, M. (2020).

"Barns utemiljöer – platser för hållbar utveckling". I Wester, M. & Öhrn, M. (red.).

Djur, natur och sopretur – perspektiv på barnkulturen i antropocen

(Centrum för barnkulturforskningsskriftserie nr 53).

Stockholm: Stockholms universitet.

Jansson, M. & Klintborg Ahlklo, Å. (red.) (2016).

Plats för lek. Svenska lekplatser förr och nu.

Stockholm: Svensk byggtjänst.

Kylin, M. & Bodelius, S. (2015).

Riktlinjer för lek? Svenska kommuners arbete med planering av platser för barn (LTV-rapport 2015:21).

Alnarp: SLU.

Lenninger, A. & Olsson, T. (2006).
Lek äger rum, planering för barn och ungdomar.
 Stockholm: Formas.

Lenninger, A. (2010).
Barns plats i staden
 (Stad & Land nr 174).
 Alnarp: Tankesmedjan Movium vid SLU.

Mårtensson F. (2009).
 "Lek i verklighetens utmarker".
 I Jensen, M. & Harvard, Å.
Leka för att lära. Utveckling, kognition och kultur.
 Lund: Studentlitteratur.

Prop. 2017/18:110.
Politik för gestaltad livsmiljö.
 Stockholm: Kulturdepartementet.

Randrup, T. B., Svännel, J. & Sunding, A. (2020).
Nordic Urban Green Space Survey
 (LTV-rapport 2020:06).
 Alnarp: SLU.

Regeringen (2017).
 Hållbara städer och samhällen.
<https://www.regeringen.se/regeringens-politik/globala-malen-och-agenda-2030/hallbara-stader-och-samhallen/> [2021-03-22]

Rädda barnen (u.å.).
Därför är det viktigt för barn att få leka.
<https://www.raddabarnen.se/rad-och-kunskap/arbetar-med-barn/barn-och-lek/>
 [2021-03-22]

Rädda barnen (u.å.).
Barnfattigdom i Sverige.
<https://www.raddabarnen.se/rad-och-kunskap/arbetar-med-barn/barnfattigdom/> [2021-03-22]

SCB (2019).
Fler barn bor i storstäder i framtiden.
<https://www.scb.se/hitta-statistik/artiklar/2019/fler-barn-bor-i-storstader-i-framtiden/> [2021-03-22]

Sim, D. (2019).
Soft City.
 Washington: Island Press.

Sveriges kommuner och regioner, SKR (2018).
Barnrättsperspektiv.
<https://webbutik.skr.se/bilder/artiklar/pdf/5469.pdf?issuusl=ignore>
 [2021-03-22]

Foto: Lars Jansson

Lena Jungmark är landskapsarkitekt och sedan 2018 nationell koordinator för barns och ungas utemiljö på Tankesmedjan Movium vid SLU. Lena Jungmark har 40 års yrkeserfarenhet av att ta fram nya idéer för kommunala lekplatser, projektera förskole- och skolgårdar, samt utveckla metoder för skolgårdsupprustning. Erfarenheterna från konsultuppdrag i eget företag och från kommunala anställningar kommer till nytta i rollen som koordinator, där täta myndighetskontakter och nationellt nätverkande ger djup inblick och förståelse för Barn Plats Lek Stad.

BARN PLATS LEK STAD

Vad händer om man planerar staden ur barnets perspektiv? Hur kan politiker och beslutsfattare, med ansvar för barns vardagsliv, skapa förutsättningar för en barnvänlig stadsplanering? Kan konventionen om barnets rättigheter vara ett stöd i komplexa planeringsfrågor? Ger *Agenda 2030*, *Strategi för levande städer* och *Politik för gestaltad livsmiljö* stöd för en barnvänlig stadsplanering?

Tankesmedjan Movium vid SLU vill hävda det. Men för att lyckas krävs en kraftfull barnpolitik, som tar sitt avstamp i en vision om ett hållbart samhälle där barns och ungas perspektiv är avgörande för framtiden.

Barn Plats Lek Stad – strategier för barnvänlig stadsplanering är skriven av Lena Jungmark, nationell koordinator för barns och ungas utemiljö, Tankesmedjan Movium vid SLU. Movium har sedan 2006 i uppgift av regeringen att nationellt samordna och sprida kunskap om barns och ungas utemiljö.

Den här boken är utgiven i Tankesmedjan Moviums bokserie Stad & Land med nummer 189.